Research Article / Araştırma Makalesi

Dergiabant

2026, 14(1): 1-17, doi: 10.33931/dergiabant.1840906

en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetler Üzerine Rivâyet Temelli Bir İnceleme

A Narration-Based Review of the 88th and 89th Verses of Sūrah al-Nisā

Haşim ÖZDAŞ[1], **Rıdvan KALAÇ**[2]

Geliş Tarihi (*Received*): 12.12.2025 **Kabul Tarihi (*Accepted*):** 17.02.2026 **Yayın Tarihi (*Published*):** 31.05.2026

Öz: en-Nisâ Sûresi 88–89. âyetlerde münafık olarak nitelenen kimselerin Allah yolunda hicret etmedikçe dost edinilmemeleri, bundan yüz çevirmeleri hâlinde ise bulundukları yerde yakalanıp öldürülmeleri gerektiği bildirilmektedir. Bu âyetlerin sebeb-i nüzûl bağlamında tefsir ve hadis kaynaklarında yer alan rivâyetler, âyetlerin hedef aldığı kitlenin kimliği konusunda farklı yorumlara yol açmıştır. Bu çalışma, en-Nisâ Sûresi 88–89. âyetlerde münafık olarak nitelenen kimselerin kimliğine dair tefsir ve hadis literatüründe yer alan rivâyetlerin âyetlerin anlamlandırılmasına ve müfessirlerin ilgili âyetleri yorumlama ve değerlendirmelerine etkisini ortaya koymayı, ayrıca en-Nisâ Sûresi 97 ile el-Enfâl Sûresi 49. âyetin söz konusu âyetlerle irtibatını ortaya koymayı amaçlamaktadır. İlgili rivâyetlerin muhtelif sebeplerden ötürü bağlam açısından birbirleriyle olan bağlantıları kopuktur. Dolayısıyla bunların mukayesesi, Uhud'la ilişkilendiren yorumun bazı nakillerle desteklenmesine rağmen zayıf kabul edildiği tespit edilmiştir. Benî Ureyne ile ilişkilendiren yorum ise bağlamdan kopukluğu nedeniyle eleştirilmiştir. Buna karşılık âyetlerin hicret etmeyen, müşriklerle iş birliği yapan ve Bedir'de onların safında yer alan Mekkeli münafıklara yönelik olduğu görüşünün hem bağlam hem de rivâyet bütünlüğü açısından daha tutarlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hadis, en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetler, Münafık, Rivâyet, İhtilâf.

&

Abstract: In verses 88th and 89th of Sūrah al-Nisā it is stated that those described as hypocrites should not be befriended unless they migrate in the way of Allah, and if they turn away from this, they should be captured and killed wherever they are. The narrations found in exegesis and hadith sources regarding the context of the reason for revelation of these verses have led to different interpretations concerning the identity of the audience targeted by the verses. This study aims to reveal the influence of the narrations in the exegesis and hadith literature regarding the identity of those described as hypocrites in verses 88th and 89th of Sūrah al-Nisā on the interpretation of these verses and the commentators' interpretations and evaluations of them, as well as to reveal the connection between verse 97th of Sūrah al-Nisā and verse 49th of Sūrah Al- Anfāl with the aforementioned verses. The relevant narrations are disconnected from each other in terms of context for various reasons. Therefore, it has been determined that a comparison of these narrations, even though the interpretation linking them to Uhud is supported by some narrations, is considered weak.The interpretation linking them to the Banu 'Uraynah, on the other hand, has been criticized for its disconnect from the context. Conversely, it has been concluded that the view that the verses are directed at the hypocrites in Meccah who did not emigrate, collaborated with the polytheists, and sided with them at Badr is more consistent in terms of both context and the integrity of the narration.

Keywords: Tafsīr, Hadīth, Sūrah al-Nisā 88th and 89th, Hypocrite, Narration, Disagreement.

Atıf/Cite as: Özdaş, Haşim – Kalaç, Rıdvan. "en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetler Üzerine Rivâyet Temelli Bir İnceleme". *Dergiabant* 14/1 (Mayıs 2026), 1-17. doi: 10.33931/dergiabant.1840906

İntihal-Plagiarism/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/policy

Copyright © Published by Bolu Abant Izzet Baysal University Faculty of Theology, Since 2013 – Bolu

[1] Doç. Dr., Haşim Özdaş, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, hasimozdas@gmail.com.

[2] Doç, Dr., Rıdvan Kalaç, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, ridvankalac@yyu.edu.tr.

1. Giriş

Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmelerinin ardından farklı inanç ve aidiyet zeminlerinde yer alan çeşitli gruplarla ilişkiler kurmaları kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu grupları genel hatlarıyla şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Mekke ve Medine'de yaşayan müşrikler, Mekke'den hicret etmeyip imanını gizlemek zorunda kalan Müslümanlar, Mekke'de ikamet edip Müslüman olduğunu beyan etmekle birlikte hicret etmeyen ve müşriklerle birlikte İslâm toplumuna karşı cephe alanlar, Medine ve çevresinde mukim olan Ehl-i Kitap mensupları, hem Mekke'de hem de Medine'de müşrik yahut Ehl-i Kitap oldukları hâlde bu durumlarını gizleyerek Müslüman görünümü sergileyen münafıklar.[3]

Hz. Peygamber ve ashâbı bu gruplarla olan münasebetlerinde hukukî ve siyasî birtakım ilkeler çerçevesinde hareket etmişlerdir. Bu ilişkiler, genel olarak dört ana muamele tarzı çerçevesinde sistematize edilebilir: Birincisi, doğrudan düşmanlık gösteren topluluklar ile onlara destek veren kişi veya gruplardır. Müslümanların bunları dost edinmeleri yasaklanmıştır.[4] İkincisi, İslâm toplumuyla antlaşma yapmış olan taraflar ile bu taraflarla müttefik durumunda bulunan kesimlerdir. Bunlardan, yapılan antlaşmaya dürüst davranmaya devam edenlere karşı Müslümanların da dürüst davranmaları gerekir.[5] Üçüncüsü, açık bir ittifakı bulunmayan ve tarafsız kalmayı tercih eden kimselerdir. Böyleleri, Müslümanlardan uzak durup onlarla savaşmaz ve onlara barış teklif ederlerse, onların aleyhine bir şey yapılamaz.[6] Dördüncüsü ise Müslüman olduğunu beyan etmekle birlikte hicret etmeyen ve müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı savaşan kimselerdir. Allah yolunda hicret etmedikçe bunlardan hiçbirini dost edinmemek, bundan yüz çevirirler ise onları yakalayıp bulundukları yerde öldürmek gerekir.[7]

Sözlükte "ölmek, tükenmek, eksilmek, gizlemek, çıkmak, kabuk tutmak"[8] gibi anlamlara gelen "n-f-k" (ق-ف-ن) kökünden türeyen "münafık" kelimesi "dinin bir kapısından girip diğerinden çıkan kimse"[9] olarak tanımlanmıştır. Yaygın kanaate göre Mekke döneminde müminler ve müşrikler olmak üzere iki kesim vardı. Hz. Muhammed ve sahabenin Medine'ye hicret edip Müslümanların güç kazanmasından sonra mümin ve müşriklerin yanında "münafıklar" olarak nitelenen üçüncü bir grup meydana gelmiştir.[10] Buna mukabil bazı Mekkî âyetlerde kalplerinde hastalık olanlar[11] ile münafıklardan[12] söz edilmiş olmasından dolayı nifâk hareketinin Medine'de başladığı yönündeki yaygın kanaatin hâlis münafık tipiyle sınırlandırılması gerektiği ve münafık kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de iki farklı tipteki insan için kullanıldığı ifade edilmiştir. Birincisi hâlis münafıklar olup inanmadıkları halde iman ettik diyenlerdir. İkincisi ise imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan kişilerdir.[13]

Sergiledikleri ikiyüzlü davranışları nedeniyle münafıkların 361 âyetin iniş sebeplerine konu oldukları belirtilmiştir.[14] Medine'de nazil olan en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetler, Müslümanların münafıklara karşı nasıl bir tutum sergilemeleri gerektiğini belirleyen temel ilkelere işaret etmiştir. Bazı müfessirler, söz konusu âyetleri Uhud Gazvesi (3/625) öncesinde sefere iştirak ettikleri hâlde savaşmadan Medine'ye dönen kişilerle irtibatlandırmışlardır. Bu görüşe göre ilgili âyetler, bu kişilere karşı takınılması gereken tutumu beyan etmektedir. Ancak bu yaklaşım, cevaplandırılması gereken bazı soruları da beraberinde

[3] Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 2/110.
[4] el-Mumtehine 60/9.
[5] et-Tevbe 9/7.
[6] en-Nisâ 4/90; el-Mumtehine 60/8.
[7] en-Nisâ 4/89.
[8] Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), "nfk", 4/252; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, thk. Ahmed Abdulalîm el-Berdûnî (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li'l-Te'lîf ve't-Terceme, 1384/1964), "nfk", 9/192-193; Ebû Hasen Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn (Dârü'l-Fikr, 1399/1979), "nfk", 5/454-455.
[9] Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Mufredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1423/2002) , "nfk", 502; ayrıca bk. Hülya Alper, "Münafık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020), 31/564-566.
[10] Abdulkerim Bingöl, "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi", *Anemon* 4/1 (2016), 151.
[11] el-Müddessir 74/31.
[12] el-Ankebût 29/10-11.
[13] Alper, "Münafık", 31/564.
[14] Nurdoğan Türk, "Münafıkların Sebeb-i Nüzûle Konu Olduğu Âyetler", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2025), 599, 629.

getirmektedir. Zira en-Nisâ Sûresi 89. âyette, bahse konu münafıkların kâfir oldukları ve Allah yolunda hicret etmedikçe dost edinilmemeleri gerektiği beyan edilmektedir. Bundan yüz çevirmeleri durumunda ise yakalanıp bulundukları yerde öldürülmeleri gerektiği emredilmiştir. Bu sebeple ilgili görüşü benimseyen âlimler, âyette geçen "yuhâcirû" (يُهَاجِرُوا) fiiline literal anlamı dışında, mecazî anlamlar yüklemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Resûlullah'ın bu şahısları neden öldürmediği hususu da çeşitli açıklamalarla telif edilmeye çalışılmıştır. Buna mukabil diğer bazı âlimler, âyetin Uhud'dan geri dönenlerle doğrudan bir ilişkisinin bulunmadığını savunarak, burada kastedilen kimselerin Medine dışında yaşayan, bilhassa Mekke'de ikamet eden ve müşriklerle iş birliği yapıp İslâm toplumuna karşı faaliyet yürüten münafıklar olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu görüşlerin irdelenmesi gerekir. Nifâk, münafıklar ve kimi münafık şahıslar ile ilgili bazı çalışmalar bulunmakla birlikte[15] yine münafıklara ilişkin olan en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerle ilgili müstakil bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma, lugavî tefsirlerin yanı sıra rivâyet ve dirayet tefsirleri kronolojik olarak incelenip müfessirlerin en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin yorum ve değerlendirmeleri analiz edilerek âyetlerin tefsirindeki anlam değişimleri ve yorum farklılıklarını tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmanın devamında ilgili âyetler, özellikle Bedir Gazvesi'nde (2/624) müşriklerle birlikte hareket eden fakat görünürde Müslüman kimliği taşıyan şahıslarla irtibatlandırılan en-Nisâ Sûresi'nin 97. âyeti ile müminlere yönelik küçük düşürücü sözleriyle dikkat çeken kimselerden bahseden el-Enfâl Sûresi'nin 49. âyeti, ayrıca Uhud Gazvesi sırasında orduyu terk eden yahut hiç katılmayan kişilerle ilgili olarak nazil olduğu bildirilen diğer bazı âyetlerle birlikte mukayeseli bir şekilde değerlendirilecektir. Dolayısıyla bu çerçevede yapılacak karşılaştırmalı okuma, en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin doğrudan hangi grup veya grupları hedef aldığına dair farklı yorumların dayandığı rivâyet zeminini ve tarihî-siyasal bağlamı yeniden inşa etme imkânı sunacaktır.

2. Müfessirlerin en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetlerle İlgili Yorumları

en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin tefsir kaynaklarında nasıl yorumlandığını incelemeden önce Medine'de nazil olan söz konusu âyetlerin Arapçasına ve meâline yer vermek faydalı olacaktır:

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُم بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَن تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَن تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا , وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

> "*Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Hâlbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın. Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi, böylece onlara eşit ve benzer hâle gelmenizi isterler. (İman edip) Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, bulduğunuz yerde öldürün; hiçbirini dost ve yardımcı edinmeyin*."[16]

en-Nisâ Sûresi 88. âyette zikredilen "el-munâfikîne" lafzının başındaki *elif lâm*ın ahid için olduğu beyan edilmiştir.[17] Bu da sözü edilenlerin ilk muhataplar nezdinde bilinen kişiler olduklarını göstermektedir.

---

[15] Söz konusu çalışmalardan bazıları şöyledir: İbrahim Ali Sâlim, *en-Nifâk ve'l-münâfikûn fî 'ahdi Resûlillâhi sallallâhu 'aleyhi ve sellem* (Mısır: Matbaatu Hüsnî, ts.), 1-392; İntisâr Abdüllatif Muhammed el-Bülbül, *Âyâtü'n-nifâk dirâsetun tahlîliyetun fî dev'i 'ilmi'l-me'ânî* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009); Abdullah Yıldız, "Kendilerine Nifâk İsnâd Edilen Sahâbîler ve Rivâyetleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/25 (2011), 109-166; Hacı Çiçek, "Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Devrinde Münâfıklar", *İ.Ü. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 199-222; Enes Mahmûd Mustafa İştîvâ, *en-Nifâk ve'l-münâfikûn (Dirâsetün fi'l-Kur'ân ve's-Sünne)* (Nablus: Câmi'atu en-Necâhü'l-Vataniyye, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Hasan Kılıç, *Sebeb-i Nüzûle Konu Olan Şahıslar* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Zehra Fırtına, *Kur'an'da Münafıkların Özelliklerine Tematik Yaklaşım* (Gaziantep: Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023); Nevzat Sağlam, "Münafıkların Lideri Olarak Abdullah b. Übey b. Selûl", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (2023), 268-288; İlyas Aslan, *Esbâb-ı Nüzûl'de Münafıklar* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Nurdoğan Türk, "Münafıkların Sebeb-i Nüzûle Konu Olduğu Âyetler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2025), 598-634; Nurdoğan Türk, "Haklarında Âyet(ler) Nazil Olan Münafık Şahıslar". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2025), 336-371.

[16] *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), en-Nisâ 4/88-89.

[17] Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tûnus: ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 5/149.

Mâtürîdî (öl. 333/944) bunun ya nasla ya da yaptıklarıyla münafıklıklarının ortaya çıkmış olabilme ihtimalinden bahsetmiştir.[18]

İbn Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre âyet-i kerîmenin başında geçen "lekum" ifadesi, Müslümanlara yönelik bir kınama olup münafık oldukları açık olan kişiler hakkında ihtilâfa düşmelerinin yanlışlığını vurgulamaktadır.[19] Buna göre âyet, münafık oldukları ortada olan bir topluluk hakkında Müslümanların Allah'ın elçisine danışmadan kendi aralarında tartışıp ihtilafa düşmemeleri gerektiğini bildirmektedir.[20] Ayrıca müşriklere katılıp kafir oldukları açık olan bu kişilerin önceki durumları dikkate alınarak münafık olarak nitelendirildikleri ifade edilmiştir.[21]

Mâtürîdî ile Zemahşerî (öl. 538/1144), âyetin başında yer alan "*Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz?"* ifadesini, kesin hüküm verilmesi gereken bir konuda ihtilafa düşmenin doğru olmadığını vurgulayan bir ikaz olarak yorumlamışlardır. Buna göre münafıklığın aleniyet kazanması durumunda, tereddüde yer bırakılmaksızın İslâm toplumunun ortak bir tavır belirlemesi gerekirdi.[22] Ayrıca âyette geçen "erkesehum" fiili de anlam bakımından dikkat çekicidir. Bu kelime, erken dönem müfessirleri tarafından baş aşağı etmek, helâk etmek, dalâlete düşürmek gibi anlamlarda açıklanmıştır.[23] Bu yorumlar, söz konusu şahısların sapkınlıklarının bizzat kendi iradeleriyle kazanılmış olduğuna, dolayısıyla Allah'ın da onları saptırmak suretiyle bu tercihlerine mühür vurduğuna işaret etmektedir.

en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerde bahsedilen münafıkların -ileride detaylıca ele alınacağı üzere- kimler oldukları hususunda tefsir kaynaklarında çeşitli açıklamalarda bulunulmuştur. Konuya dair rivâyetleri, Mekke'den veya Medine'den oldukları şeklinde iki kısma ayıran Taberî (ö. 310/923), bunların başta Müslüman olup daha sonra dinden çıkan Mekkeliler olduklarına dair rivâyetleri isabetli bulmaktadır. Ona göre en-Nisâ Sûresi 89. âyette yer alan şu ifadeler "*Allah yolunda hicret edinceye kadar."*, bunların Medineli münafıklar olmadıklarının en açık delilidir. Çünkü Resûlullah döneminde küfür diyarından hicret, onun yurduna ve yaşadığı şehre yapılırdı. Hicret diyarında kaldıkları için Medine'de yaşayan müşrikler ile münafıkların hicret etme gibi bir zorunlulukları yoktu. Taberî'ye göre bu kişiler Allah'a ve Resûlü'ne karşı yalan söylemiş, önce İslâm'a girmiş gibi davranmış, ardından dinden çıkmışlardır. Bu itibarla artık diğer müşriklerden bir farkları kalmamıştır. Dolayısıyla müşriklere uygulanan savaş, esir alma ve gerekirse öldürme gibi hükümler, bu kimseler hakkında da geçerlidir.[24]

Bu âyetin sadece küfrünü açıkça izhar eden münafıklar hakkında olduğunu belirten Fahrüddîn er-Râzî'ye (öl. 606/1210) göre bu kişiler, küfürlerini gizlemedikleri için artık kendilerine mümin muamelesi yapılmaz; dolayısıyla haklarında kâfirlere uygulanan aşağılayıcı ve caydırıcı muamelelerin tamamı

---

[18] Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 3/372.

[19] Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*, thk. Abdullah b. İbrâhîm el-Ensârî - er-Rahâle el-Fârûk (Beyrut: Dârü'l-Hayr, 1428/2007), 2/619-620.

[20] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/373.

[21] Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît* (Riyad: el-Memleketü'l-Arabiyye es-Su'ûdiyye Vizâretü't-Ta'lîmi'l-Âlî Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430/2009), 7/27; Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981), 10/225.

[22] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/374; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. ʿÂdil Ahmed Abdulmevcûd (Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998), 2/122.

[23] Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim Muhammed (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1989), 1/167; Ma'mer b. Musennâ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Muhammet Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.), 1/136; Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 1/281; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hecr, 1422/2001), 7/288-289; Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden 'an Resûli'l-Allâh ve's-sahâbeti ve't-tâbi'în*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/1025; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/373; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahim (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/515; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/28; Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984), 2/154-155.

[24] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/280, 286-287; Ebû İshâk İbrâhîm ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988), 2/88; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, thk. ʿÂdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/326, 328; Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 2/213; Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 5/109.

geçerli olur. Buna mukabil küfrünü gizleyen, yani dışarıdan İslâm dairesinde görünmeye devam eden kimseler hakkında aynı hükümler geçerli değildir. Çünkü zahiren mümin olan bir kimseye, açık bir delil olmadıkça kâfir muamelesi yapılamaz.[25]

Diğer yandan Taberî, "*Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz?"* hitabının bahse konu olan münafıkları savunan müminlere yönelik olduğunu belirtmiştir.[26] Dolayısıyla münafıkların eski beyanlarına itibar ederek hâlen mümin olduklarını düşünen bazı sahâbîlerin tutumları kınanmakta, onların nihaî durumu hakkında Allah'ın hükmüne tabi olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Ayrıca tefsir kaynaklarında en-Nisâ Sûresi 89. âyette geçen "*Kendileri nasıl inkâr etmişlerse sizin de öyle inkâr etmenizi isterler."* ifadesinde yer alan zamirin bir önceki âyette zikredilen münafıklara râci olduğu belirtilmiştir.[27] Bu da münafıkların yalnızca kendi sapkınlıklarında ısrarcı olmadıklarını, aynı zamanda müminleri de yoldan saptırma arzusunda olduklarını göstermektedir. Bu türden bir zihniyetin İslâm toplumunda hoşgörüyle karşılanması mümkün değildir.

İbn Abbâs'ın en-Nisâ Sûresi 89. âyette geçen "yuhâcirû" fiilini, kişinin yaşadığı diyarı terk etmek anlamındaki hicret etmek, "tevellev" ifadesini ise bu çağrıyı reddederek düşman saflarına katılmak olarak açıkladığı rivâyet edilmiştir.[28] Bu durumda, aynı sûrenin 90. âyetinde istisna edilen bazı gruplar hariç, düşmanla fiilen ittifak kuran ve Müslümanlara karşı cephe alan kimselerle savaşmak dinen bir vecibe hâlini almıştır.[29]

en-Nisâ Sûresi 89. âyette yer alan "*Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin*." ifadesinin zikredilen şahısların iman ettikten sonra hicret etmeleri gerektiğine delalet ettiğini belirten Fahrüddîn er-Râzî'ye göre Medine'de nazil olan el-Enfâl sûresi 72. âyette belirtildiği üzere bunlar iman etseler dahi hicret etmedikleri sürece Müslümanların bunların veli edinmemeleri gerekir.[30]

Daha önce geçtiği üzere birçok tefsir âlimi (حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ) ifadesinin, bu âyetlerin Uhud Savaşı'ndan dönen Medineli münafıklarla ilgili olduğu yönündeki bazı rivâyetleri desteklemediğini belirtmişlerdir.[31] Bu nedenle bazı müfessirler, âyette geçen hicretin, Allah'ın yasakladığı şeyleri terk etmek anlamında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yorum, Resûlullah'ın "*Muhacir, Allah'ın yasakladığı şeyleri terk edendir."*[32] hadisiyle desteklenmiştir. Dolayısıyla âyetteki hicretin, münafıklığı ve kötülüğü terk etmek ya da Allah Resûlü ile birlikte savaşa çıkmak anlamında olduğu da ileri sürülmüştür.[33] Abdullah b. Ubeyy b. Selûl (öl. 9/631) ve arkadaşlarının geri döndükleri savaş bu sûrenin inişinden önce vuku bulmuştur. Dolayısıyla bu âyetin nüzûlünden sonra gerçekleşecek olan bir savaşa katılmadıkça Müslümanların bunları yakın dost edinmeleri Allah tarafından yasaklanmıştır.

---

[25] Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225-226; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/29.

[26] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/289.

[27] Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/281; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/290; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/376; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/30; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/622; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/151.

[28] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/1290-291; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1026; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/31, 33.

[29] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmûd Şahhâte (Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002), 1/394; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/291-300; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/377-378; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Hâlid b. Ali el-Ğâmidî (Cidde: Dârü't-Tefsîr, 1436/2015), 10/508; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/123; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/622; Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989), 2/260; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/155-156; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/228; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006), 6/507.

[30] Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/227.

[31] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/286-287; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/621; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/504; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 3/326; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/212; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/109.

[32] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/511.

[33] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/376; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/507; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/32; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/621; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/260; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 3/326; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/109.

Ayrıca bu kimseler küfürlerini alenen izhar etmedikleri için Resûlullah onları fiilen cezalandırmamıştır.[34] Nitekim bu tür vakıalarda cezalandırma, fiilî tehdit ve davranışlara göre şekillenmiştir.

3. en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetlerin Sebeb-i Nüzûlü Bağlamında Nakledilen Rivâyetler

Bu bölümde ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûl rivâyetleri, üç başlık altında incelenecektir.

3.1. Âyetlerin Medineli Münafıklar Hakkında Nazil Olduğunu Bildiren Rivâyetler

Zeyd b. Sâbit'ten (öl. 45/665) nakledilen bir rivâyete göre en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyeti, başlangıçta Hz. Peygamber ile birlikte sefere çıkmak üzere yola çıkan ancak Uhud'a varmadan Şavt mevkiinde ordudan ayrılıp Medine'ye dönen[35] ve bu tutumlarını "*Savaş olacağını bilsek elbette size katılırız.*"[36] şeklinde gerekçelendiren kimseler hakkında nazil olmuştur.[37] Tefsir literatüründe Hz. Peygamber'in Medine şehrinin mânevî yapısını ve seçiciliğini vurgulamak üzere şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "*Medine ne güzel bir şehirdir. Nasıl ki ateş, gümüşün kirini ve tortusunu dışarı atıyorsa, Medine de içindeki murdar olanları dışarı atar*."[38] Bu ifade, münafıklık gibi gizli nifak unsurlarının zamanla toplumsal yapının dışına itileceğine işaret etmekte, Medine'nin, iman ve sadakat ölçüleriyle ayıklayıcı bir işlev gördüğünü ortaya koymaktadır. Söz konusu rivâyetin hem rivâyet hem de dirayet ağırlıklı tefsir kaynaklarında zikrolunduğu görülmüştür.[39] İbn Ebî Şeybe (öl. 235/849), Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Buhârî (öl. 256/870), Müslim (öl. 261/875) ve Tirmizî (öl. 279/892) gibi muhaddisler bu rivâyeti şöyle aktarmışlardır:

> "Hz. Peygamber Uhud Gazvesi için yola çıktığında, beraberindeki gruptan bir kısmı geri döndü. Resûlullah'ın ashabı ise bu durum karşısında iki fırkaya ayrıldı: Bir grup, onlarla savaşalım derken, diğer grup, hayır, onlarla savaşmayalım diyordu. Bu olay üzerine şu âyet nazil oldu: *'Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? ...'*[40] Sonra Resûlullah: '*Medine, temiz bir beldedir. Günahları, ateşin gümüşün kirini temizlediği gibi dışarı atar*.' diye buyurdu."[41]

en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerde sözü edilen münafıkların, müşriklere karşı savaşmak niyetiyle yola çıkan, ancak daha sonra Resûlullah'ı yolda yalnız bırakarak beraberindeki toplulukla birlikte Medine'ye geri dönen Abdullah b. Ubeyy b. Selûl ve yandaşları olduğu ifade edilmiştir.[42] Buna göre bu kişiler, görünüşte Müslüman olduklarını iddia etmekle birlikte, fiilen müminlerin safında yer almaktan kaçınmış, böylelikle içlerinde taşıdıkları münafıklığı davranışlarıyla ifşa etmişlerdir. Bu tutumları karşısında Müslümanlar arasında ciddi bir ihtilaf meydana gelmiştir. Bir kısmı bu kişilerin cezalandırılmasını savunurken, diğer bir kısmı buna karşı çıkmıştır.[43]

Muhaddislerin eserlerinde zikrettiği mezkûr rivâyet, âyetin ilk planda Medine münafıklarıyla irtibatlı olduğunu düşündürse de Süleyman Ateş, âyetin kapsamına dair farklı bir değerlendirmede bulunmuştur. Ona göre en-Nisâ Sûresi 89. âyette yer alan hicret etme ve bulundukları yerde öldürülmeleri yönündeki emirler, Medine münafıklarının fiilî durumuna tam olarak uymamaktadır. Zira Hz. Peygamber, Medine'deki münafıklarla ne savaşmış ne de onlara karşı açık bir cezai işlem

---

[34] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149, 151.

[35] Ebû Muhammed Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Kahire: Dârü'l-Fecr li't-Turâs, 1431/2010), 3/19.

[36] Âl-i İmrân 3/167.

[37] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/281; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/155; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225.

[38] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/281; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/503; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/259; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149.

[39] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 2/281; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1022-1023; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/372; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/503; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/258-259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/153; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/503; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 3/326; Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003), 4/566-567; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149.

[40] en-Nisâ 4/88.

[41] Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002) "Kitâbü'l-Meğâzî", 17 (No. 4050), "Kitâbu Fedâ'ili'l-Medîne", 10 (No. 1884); Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim* (Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006) "Kitâbu Sifâti'l-Münâfikîne ve Ahkâmihim", 6 (No. 2776); Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed 'Avvâme (Cidde-Dımaşk: Şirketu Dârü'l-Kıble-Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006), 20/365; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'ü'l-Kebîr*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996) "Ebvâbu Tefsîri'l-Kur'ân", 5 (No. 3028); Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnâût - 'Âdil Murşid (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 3/204, 35/477, 496.

[42] Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/503.

[43] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/281; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149.

uygulamıştır. Bu da söz konusu âyetlerin, Müslüman gibi görünen veya Müslümanlara dost görünen Mekke çevresindeki Arap kabilelerine yönelik olduğunu göstermektedir.[44]

Diğer yandan Âl-i İmrân sûresinde Uhud Gazvesi ile doğrudan bağlantılı olan bazı âyetlerde, savaş alanından geri dönenler ile sefere hiç katılmayanlar diye iki farklı gruba dikkat çekilmektedir. Özellikle 155. âyette, "*iki ordunun karşılaştığı gün*" olarak nitelenen Uhud Savaşı'ndan dönenlerden Müslümanlar olarak bahsedilmiş ve Allah Teâlâ'nın bu kimseleri affettiği belirtilmiştir. 122. âyette ise çarpışma esnasında müminlerden iki grubun paniğe kapılarak dağılmanın eşiğine geldikleri ifade edilmiştir. Buna mukabil, aynı sûrenin 167-168. âyetlerinde bizzat savaşa iştirak etmeyip Medine'de kalan ve savaşta şehit olan müminler hakkında: "*Bizi dinleselerdi öldürülmezlerdi*."[45] şeklinde söz sarf edenler münafık olarak vasfedilmiştir. Bu çerçevede Muhammed İzzet Derveze'nin (öl. 1984) yaklaşımı dikkat çekicidir. Derveze'ye göre âyetlerde münafıkların önce yola çıkıp sonra geri döndüklerine dair herhangi açık bir ifade yoktur. Hatta Âl-i İmrân sûresi 167-168. âyetler, münafık olarak vasfedilen kişilerin Medine'den hiç çıkmadıklarına delalet etmektedir.[46]

Âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında Zeyd b. Sâbit tarikiyle nakledilen diğer bir rivâyete göre münafıklar ile Hz. Peygamber'in sahâbesinden bazıları aynı mekânda bulunmaktaydılar. O esnada sahâbeden bir grup, münafıklarla karşılaşmaları hâlinde onlarla savaşmak gerektiğini ifade etmiş, diğer bir grup ise buna karşı çıkmıştır. Bu fikir ayrılığı seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Durumu haber alan Hz. Peygamber, Zeyd b. Sâbit'e en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyetini yazmasını emretmiştir.[47] Bu rivâyet, sahâbe arasında meydana gelen tutum farklılığının doğrudan ilahî bir vahiy ile çözümlendiğini ve bu bağlamda âyetin, muhataplar arasındaki dinî ve siyasî değerlendirme farklarını izale edici bir işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Öte yandan bazı rivâyetlerde en-Nisâ Sûresi 88. âyetin, ifk hadisesi bağlamında nazil olduğunu bildirilmektedir. Sebeb-i nüzûlüyle ilgili olarak, Sa'd b. Mu'âz'ın (öl. 5/627) oğlu tarafından nakledilen rivâyette, olayın gelişimi ve sahâbe arasındaki tartışmanın mahiyeti ayrıntılı biçimde şöyle aktarılmıştır: Hz. Peygamber, kendisini ve ailesini rahatsız eden bazı kimselerin davranışları üzerine "*Beni rahatsız eden ve beni rahatsız edenleri evinde toplayanın hakkından kim gelecek?*" buyurmuştur. Bunun üzerine Sa'd b. Mu'âz ayağa kalkarak şöyle demiştir: Ey Allah'ın Resûlü! Eğer bu kişi bizden ise onu öldürürüz, şayet Hazrec kabilesinden ise emret, yerine getiririz. Bu sözler üzerine, Hazrec kabilesine mensup Sa'd b. 'Ubâde (öl. 14/635) kalkıp şu şekilde tepki göstermiştir: Ey Mu'âz'ın oğlu! Resûlullah'a itaat etmek sana mı düştü? Sen pekâlâ bilirsin ki o, senden değildir. Bu çıkışı üzerine Useyd b. Hudayr (öl. 20/641) araya girerek, Ey 'Ubâde'nin oğlu! Sen münafıksın ve münafıkları seversin, diyerek karşılık vermiştir. Ortamda gerginlik artınca, Muhammed b. Mesleme (öl. 43/663) duruma müdahale ederek şöyle demiştir: Ey insanlar! Bu tartışmayı bırakınız. Aramızda Allah'ın elçisi vardır. O emreder ve emri yerine getirilir. Bu hadisenin akabinde en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyeti nazil olmuştur.[48] Bu rivâyetin bir benzeri en-Nisâ Sûresi 88. âyetiyle ilişkilendirilmeden, sahih hadis literatüründe de ayrıntılı biçimde yer almaktadır.[49] İbn Kesîr (öl. 774/1373), ifk hadisesine dair Sa'd b. Mu'âz'ın oğlu kanalıyla nakledilen rivâyeti en-Nisâ Sûresi 88. âyetin nüzûl sebebiyle bağlantılı olarak aktardıktan sonra, söz konusu rivâyeti garîb olarak nitelendirmiştir.[50] Her ne kadar bu ifade hadis ilminde senedinde tek râvî bulunan rivâyetler için teknik bir kavram olarak kullanılsa da bağlamdan anlaşıldığı üzere İbn Kesîr burada garîb nitelemesiyle yalnız

[44] Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 2/338.
[45] Âl-i İmrân 3/168.
[46] Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs tertîbü's-süveri hasebe'n-nüzûl* (Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1421/2000), 6/225-226; Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 2/104.
[47] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/282; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 4/569.
[48] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1023, 1025; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/155; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 4/567, 571-572.
[49] Buhârî, "Kitâbü't-Tefsîr", 6 (No. 4750); Müslim, "Tövbe", 56.
[50] Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed - Muhammed es-Seyyid Reşâd (Kahire: el-Farûkü'l-Hadîse, 1421/2000), 4/189.

isnad tenkidi yapmakla kalmayıp, aynı zamanda rivâyetin meşhur nüzûl sebepleriyle uyumsuzluğu ve metinsel tercihe uygun görülmemesi nedeniyle kanaat bildirici bir eleştiri yöneltmektedir.

Taberî'nin Abdurrahman b. Zeyd'den (öl. 71/690) aktardığı bir rivâyete göre en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetler nazil olduğunda, Evs kabilesinin önde gelen isimlerinden Sa'd b. Mu'âz, Hazrec lideri Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ü kastederek, ben ondan ve onun grubundan uzağım[51] demiştir. Bu rivâyetlere göre Müslümanlar arasında meydana gelen görüş ayrılığının tarafları olarak, Evs kabilesine mensup Benî 'Abduleşhel kolundan Useyd b. Hudayr ile Hazrec kabilesinin ileri gelenlerinden, Sa'îdeoğulları'nın reisi konumundaki Sa'd b. 'Ubâde öne çıkmaktadır. Söz konusu ihtilâfın doğrudan sebebi ise Medine'de münafıkların başı olarak bilinen Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'dür.[52]

Söz konusu âyetin sebeb-i nüzûlü bağlamında İkrime'den (öl. 105/723) nakledilen bir rivâyet, Müslümanlardan bir grubun müşriklere ait malları alarak Medine'den ayrıldığı ve bu durumun Müslümanlar arasında bir tartışmaya yol açtığını bildirmektedir. Bu durum karşısında, sahâbenin bir kısmı bu şahıslarla karşılaşmaları halinde onlarla savaşmaları ve yanlarındaki mallara el koymaları gerektiğini savunurken, diğer bir grup ise bu görüşe karşı çıkıp söz konusu şahısların yalnızca ticaret maksadıyla yola çıktıklarını, dolayısıyla onlara böyle bir muamelenin uygun olmayacağını belirtmişlerdir.[53] Müşriklerin mallarını alanlar hakkında Müslümanlar arasında böyle bir ihtilâfın yaşanmış olması garip görünmektedir. Bu sebepten dolayı olsa gerektir ki Fahrüddîn er-Râzî, bahse konu kişilerin irtidad edip Müslümanlara ait malları alarak Yemâme bölgesine kaçtıklarını beyan etmiştir.[54]

Yine en-Nisâ Sûresi 88. âyetin nüzûlüne dair diğer bazı rivâyetlerde münafıkların sosyal çevreyle olan ilişkileri, ayrılma gerekçeleri ve sahâbe arasındaki değerlendirme farklılıkları dikkat çekici biçimde ortaya konulmaktadır. Nitekim Suddî'den (öl. 127/745) nakledildiğine göre en-Nisâ Sûresi 88. âyeti, Medine'den ayrılarak münafıklıklarını fiilen ortaya koyan bir grup hakkında nazil olmuştur. Rivâyete göre bu kişiler, Medine'den ayrılmadan önce müminlere "Biz çölde yaşayan bir topluluğuz, Medine havası bize yaramıyor, burada kaldığımız sürede rahatsızlandık ve hastalandık. Yüksek yerlere çıkıp iyileştikten sonra geri döneceğiz." şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Ardından bu grup Medine'den ayrılmış, gidişleri üzerine sahâbe arasında bir görüş ayrılığı baş göstermiştir. Sahâbenin bir kısmı, bunların Allah'ın düşmanı münafıklar olduklarını, Allah'ın Resûlü izin vermiş olsaydı onlarla savaşacaklarını, diğer bir kısmı ise müspet bir yaklaşımla onların Müslüman kardeşleri olduklarını ve sadece Medine'nin havasından etkilendiklerini, iyileşince de döneceklerini belirtmişlerdir.[55] Benzer mahiyetteki bir başka rivâyet de Ebû Seleme b. Abdurrahman (ö. 94/712-13) tarafından aktarılmıştır. İlgili rivâyete göre bir grup insan İslam'a girdiklerini açıklayarak Medine'ye gelmiştir. Ancak kısa süre sonra humma hastalığına yakalanmaları üzerine Medine'yi terk etmişlerdir. Onlarla karşılaşan sahâbîler, geri dönüş sebeplerini sorduklarında, Medine sıtmasına yakalandık, bu nedenle burada kalmak istemiyoruz cevabını almışlardır. Bu durum üzerine Müslümanlar arasında yine bir görüş ayrılığı yaşanmış; bazıları bu şahısların münafık olduklarını ileri sürerken, diğerleri onların samimi Müslümanlar olduğunu savunmuştur. Bu tartışma üzerine en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyeti nazil olmuştur.[56] Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned* adlı eserinde yer alan bu rivâyetin[57] senedinde yer alan Muhammed b. İshâk'ın müdellis olmasından[58] dolayı isnad bakımından zayıf olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Ebû Seleme'nin, hadisi kendisinden naklettiği babası Abdurrahman b. Avf'tan hadis işittiği sahih olarak sabit değildir.[59] Bu da rivâyet zincirinde bir kopukluk (inkıtâ') ihtimali doğurur. Dolayısıyla hem tedlîs hem de muhtemel *inkıtâ*'

[51] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/286; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 4/571.
[52] İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620.
[53] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1024; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/504; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 4/571.
[54] Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225.
[55] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/286; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/280; Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/87; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/515; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620.
[56] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1024; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/153; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/504; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr*, 4/568.
[57] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/203-204.
[58] Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tabakâtü'l-mudellisîn*, thk. Âsım b. Abdullah el-Kuryûtî (Amman: Mektebetü'l-Menâr, ts.), 51; Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim İbnü'l-İrâkî, *Kitâbü'l-mudellisîn*, thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib - Nâfiz Huseyn Hammâd (Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1995), 81.
[59] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/50.

içerdiğinden dolayı rivâyet, isnad yönünden zayıf kabul edilmiştir. Bu durum, meşhur muhaddis Heysemî (öl. 807/1405) tarafından da açıkça ifade edilmiştir.[60]

Bazı tefsir kaynaklarında, iyileşmek bahanesiyle Medine'yi terk eden bu şahısların daha sonra müşriklerin safına katıldıkları ifade edilmiştir.[61] Bu durum, ayrılışlarının sağlıkla ilgili bir mazeretten öte, inançla bağdaşmayan gizli bir eğilimin dışa vurumu olduğunu göstermektedir.

Tüm bu rivâyetler birlikte değerlendirildiğinde, en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin nüzûlüne dair farklı rivâyetlerin ortak bir noktada buluştuğu görülmektedir: Âyet, Medine İslâm toplumunda münafıkların sebep olduğu iç huzursuzlukları ve sahâbe arasındaki görüş ayrılıklarını gözler önüne sermektedir. Rivâyetlerin bir kısmı, Uhud Gazvesi öncesinde sefere katılıp savaş başlamadan geri dönen Abdullah b. Ubeyy b. Selûl ve arkadaşları hakkında indiği görüşünü desteklemektedir. Bu bağlamda sahâbe arasında, onların münafık mı yoksa mazeret sahibi müminler mi olduğu hususunda ihtilaf çıkmış ve âyet bu tartışmayı sonlandırıcı nitelikte inmiştir. Diğer bazı rivâyetler ise âyetin, ifk hadisesi sonrası kabileler arası gerilim ve Abdullah b. Ubeyy b. Selûl'ün fitneci tavrı sebebiyle nazil olduğunu bildirmektedir. Bu rivâyetler, Hz. Âişe'ye (öl. 58/678) iftira atanlara karşı verilecek tepki konusunda sahâbe arasında yaşanan gerginliği yansıtır. Ayrıca bazı müfessirler, âyetin Medine'yi terk eden ve sonrasında müşriklere katılan bir grup hakkında indirildiğini nakletmiş, bu bağlamda da sahâbe arasında onları düşman sayıp saymama noktasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır.

3.2. Âyetlerin Mekkeli Münafıklar Hakkında Nazil Olduğunu Bildiren Rivâyetler

en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin Medine'deki münafıklar hakkında nazil olduğunu belirten rivâyetlerin aksine, âyetlerin Mekke'de yaşayan ve Müslüman olduklarını beyan ettikleri hâlde müşriklere yardım eden kimseler hakkında indiği yönünde rivâyetler de yer almaktadır.[62] Bu çerçevede İbn Abbâs'tan (öl. 68/687-88) nakledilen bir rivâyete göre Mekke'de Müslüman olduklarını açıklayan bir grup insan, müşriklere destek vermeye devam etmişlerdir. Bir gün bu kişiler Mekke'den ayrılmış ve aralarında şöyle demişlerdir: Eğer Hz. Muhammed'in arkadaşlarıyla karşılaşırsak, bize zarar vermezler. Onların yola çıktıklarını öğrenen müminlerden bir grup, bu kişiler düşmanımıza yardım ediyorlar; onlara karşı harekete geçip onları öldürmeliyiz, buna mukabil diğer bir grup Allah'tan korkmalarını, onların Müslüman olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca yurtlarını terk etmemiş olmaları sebebiyle canları ve malları helâl olabilir mi? diyerek bu tutuma karşı çıkmıştır. Böylelikle Müslümanlar arasında, söz konusu kişilere nasıl davranılması gerektiği hususunda bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Rivâyete göre Hz. Peygamber bu tartışmayı sessizce takip etmiş, herhangi bir beyanda bulunmamıştır. Bunun üzerine en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyeti nazil olmuştur.[63] Benzer mahiyette bir başka rivâyet ise tâbiîn âlimlerinden Katâde (öl. 117/735) yoluyla aktarılmıştır. Buna göre Mekke'de bulunan ve Müslüman olduklarını iddia ettikleri hâlde hicret etmeyen iki Kureyşli, bir yolculuk esnasında Hz. Peygamber'in ashabından bazılarıyla karşılaşmışlardır. Sahâbeden bir grup, bu kişilerin hem canlarının hem de mallarının kendileri için helâl olduğunu söylemiş, diğer bir grup ise bunun câiz olmadığını savunmuşlardır. Bu tartışma üzerine Yüce Allah, en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyetini indirmiştir.[64]

Öte yandan meşhur muhaddis Ma'mer b. Râşid (öl. 153/770) kanalıyla nakledilen bir rivâyete göre Mekke'de bulunan bazı kimseler Hz. Peygamber'e hitaben Müslüman olduklarını belirten bir mektup göndermişlerdir. Ancak bu mektubun içeriği, samimi bir imanı değil, daha çok zahirî ve siyasi maksatlarla yapılmış bir beyandan ibaretti. Rivâyete göre ilerleyen süreçte bu kişiler Müslümanlarla karşılaşmış ve bu durum sahâbe arasında ciddi bir ihtilâfa yol açmıştır. Bazı sahâbiler bu kişilerin

[60] Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'ü'l-fevâ'id* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.), 7/7.

[61] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/224-225.

[62] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/283; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/259.

[63] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/283-284; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1023; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/515; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/259; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/153-154; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/503; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 4/568; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149.

[64] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/284; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/504; Mâverdî, *en-Nüket*, 1/515; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225.

kanlarının helâl olduğunu savunurken, diğer bir grup ise onların zahirî beyanlarını dikkate alarak bu tür bir muamelenin câiz olmadığını dile getirmişlerdir. Bu görüş ayrılığı üzerine en-Nisâ Sûresi'nin 88. âyeti nazil olmuştur.[65] Söz konusu rivâyet, hadis geleneğinde önemli bir yeri olan ve *el-Musannef* adlı eseriyle tanınan Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/827) tarafından da kaydedilmiştir. Abdurrazzâk, tefsirindeki birçok rivâyeti hocası Ma'mer b. Râşid yoluyla aktarmış olmakla birlikte, bu rivâyet onun *el-Musannef*'inde ya da Ma'mer'in *el-Câmi'* adlı eserinde yer almamaktadır. Buna rağmen, rivâyetin bir benzeri, nesep âlimi ve tarihçi Hişâm b. Muhammed el-Kelbî (öl. 204/819) kanalıyla Abdurrezzâk'ın tefsir rivâyetleri arasında geçmektedir.[66]

Erken dönem tefsir âlimlerinden Dahhâk'tan (öl. 105/723) aktarılan bir rivâyete göre âyette kastedilen şahıslar, iman ettiklerini açıklamalarına rağmen hicret etmeyen kimselerdir. Sahâbe, bu şahıslar hakkında farklı kanaatler taşımış; bir kısmı onlarla olan ilişkilerini sürdürürken, diğer bir kısmı ise bağlarını kesmiştir. Ancak daha sonra bu kimselerin, Hz. Peygamber ile birlikte hicret etmemeleri sebebiyle Allah Teâlâ tarafından münafık olarak nitelendirildiği anlaşılmış ve nihayetinde sahâbe onlarla irtibatını kesmiştir.[67]

Diğer yandan en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerde sözü edilen münafıkların kimler olduğu hususunda Mücâhid'den (öl. 103/721) iki farklı rivâyet nakledilmiştir. Birinci rivâyete göre söz konusu âyetler, hicret etme niyetiyle Mekke'den Medine'ye gelip Müslüman olan, fakat ardından ticaret bahanesiyle Mekke'ye dönen ve orada İslâm'ı terk eden bir grup hakkında nazil olmuştur. Bu şahıslar, Mekke'de bulunan mallarını almak üzere Hz. Peygamber'den izin istemişler. Bazı Müslümanlar ise onların gerçekten mümin mi yoksa münafık mı olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bunun üzerine Yüce Allah, bunların münafık olduğunu beyan etmiş ve kendileriyle savaşılmasını emretmiştir. Rivâyetin devamında, bu şahısların Medine'ye dönüş yolunda Hz. Peygamber ile antlaşmalı olan Hilâl b. 'Uveymir el-Eslemî'nin bölgesinden geçtikleri ve Hilâl'in bu kişileri himayesi altına aldığı aktarılmaktadır.[68] İkinci rivâyette ise benzer bir çerçeve çizilmekle birlikte, bu şahıslarla savaşma emrinin verilmiş olmasına rağmen o gün fiilî bir çatışmanın gerçekleşmediği ifade edilmiştir.[69] Bu iki rivâyet, bazı tenkitleri gündeme getirmektedir. Birincisi, ilk rivâyette söz konusu kişilerin dinden döndükleri açıkça belirtilmiştir. Hâl böyleyken sahâbe arasında bunlar mümin midir, değil midir? şeklinde bir tartışmanın vuku bulması aklen ve dinen anlamlı görünmemektedir. Öte yandan, ikinci rivâyette savaş emrinin verildiği belirtilmiş olmasına rağmen, bu emrin neden derhal yerine getirilmediği, neden münafıkların dönüşleri beklenerek ertelendiği de açıklığa kavuşturulmalıdır. Savaş emri ilahî bir buyruk olarak görülmekteyse, uygulanmasının geciktirilmesi ciddi bir zafiyet olarak değerlendirilebilir. Bu türden sorular, söz konusu rivâyetlerin sened ve metin açısından dikkatle analiz edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda, erken dönem rivâyet malzemesinin tümünün doğrudan tarihî bir olgu olarak kabul edilmeden önce usûl ve dirayet ilkeleri çerçevesinde tahlil edilmesi gereğini de göstermektedir. Ancak Mücâhid'den nakledilen bu iki rivâyete dair bazı çelişkili noktaları açıklığa kavuşturabilecek mahiyetteki değerlendirmeler, bazı tefsir kaynaklarında yer almaktadır. Bu değerlendirmelere göre en-Nisâ Sûresi 88. âyetin nüzûlüne sebep olan kişiler, başlangıçta Mekke'den Medine'ye hicret etmiş ve İslâm'a girdiklerini beyan etmişlerdir. Ancak bir süre sonra çeşitli gerekçelerle –özellikle mallarını almak ve ticaret yapmak üzere– Hz. Peygamber'den izin alarak yeniden Mekke'ye dönmüşlerdir. Bazıları açıkça küfre dönmüş, bazılarıysa dışarıdan Müslüman görünmeye devam etmiş, hatta Resûlullah'a mektup göndererek dinlerinde sabit olduklarını, ancak Medine'nin havasının kendilerine iyi gelmediğini ve yurtlarını özlediklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, onların samimi mümin mi yoksa münafık mı oldukları hususunda sahâbe arasında görüş ayrılığına yol açmıştır.[70]

[65] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/284.
[66] San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/167.
[67] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/285; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; Kurtubî, *el-Câmi'*, 6/504; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/107; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/150.
[68] Mücâhid b. Cebr, *Tefsîrü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nîl (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989), 288; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/282-283; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1024; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/259; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/107.
[69] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/283.
[70] Mâverdî, *en-Nüket*, 1/515; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/122; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/620; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/149.

Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) nakline göre âyet, aralarında Mahreme b. Zeyd el-Kureşî'nin de bulunduğu dokuz kişilik bir grup hakkında nazil olmuştur. Bu kişiler, Medine'den gizlice ayrılarak Mekke'ye doğru hareket etmişler. Ardından Hz. Peygamber'e gönderdikleri mektupta, dinlerinden dönmediklerini, yalnızca özlem sebebiyle yurtlarına dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Mekkeliler ise bu şahıslara güvenerek onlara ticaret mallarını teslim etmişlerdir. Bu gelişme üzerine bazı sahâbîler, düşmanla iş birliği yapan bu kimselerle savaşılması ve mallarının alınması gerektiğini savunurken, diğer bir grup ise onların hâlâ mümin olabileceklerini, hata etmiş olsalar da kendilerine fırsat verilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.[71]

Âyetlerin Mekkeli münafıklar hakkında nazil olduğunu aktaran rivâyetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde, en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin Mekke'de yaşayıp Müslüman olduklarını beyan eden ancak hicret etmeyip müşriklerle iş birliği yapan veya hicret edip çeşitli mazeretlerle Medine'yi terk eden kimseler hakkında nazil olduğu yönündeki yorumlar ön plana çıkmaktadır. Sahâbe arasında bu kişilerin mümin mi yoksa münafık mı oldukları hususunda görüş ayrılıkları yaşanmış, ilgili âyetler bu ihtilafı giderici ve münafıklık alametlerini tanımlayıcı bir işlev görmüştür.

3.3. Âyetlerin Benî Ureyne Hakkında Nazil Olduğunu Söyleyenler

en-Nisâ Sûresi 88. âyetin nüzûlüne dair bazı tefsir kaynaklarında, bu âyetin Benî Ureyne kabilesinden bazı şahıslar hakkında indiği belirtilmiştir. Buna göre âyette sözü edilen bu kişiler, Hz. Peygamber'in azatlı kölesi ve aynı zamanda deve çobanı olan Yesâr'ı öldürmüş (6/627), ardından develeri önlerine katıp kaçmışlardır. Takip neticesinde yakalanan bu şahıslar, işledikleri suçun karşılığı olarak elleri ve ayakları kesilerek öldürülmüşlerdir.[72] Benî Ureyne hadisesi, faillerin işledikleri suçlar ve kendilerine uygulanan cezalar bağlamında erken dönem hadis literatüründe ve tefsir kaynaklarında ayrıntılı biçimde ele alınan meşhur vakalardan biridir. Hadis kaynaklarında bu olayın cereyan ediş süreci, suçun mahiyeti ve cezalandırma biçimi oldukça tafsilatlı bir şekilde aktarılmaktadır.[73] Bununla birlikte gerek hadis gerekse tefsir literatüründe, söz konusu hadisenin ilgili âyetlerin sebeb-i nüzûlü bağlamında ele alındığını gösteren bir rivayet bulunmamaktadır. Hadis kaynaklarında bu husus daha da belirgin olup, Benî Ureyne hadisesi ile en-Nisâ Sûresi'nin 88–89. âyetleri arasında doğrudan bir nüzûl irtibatı kuran herhangi bir kayıt yer almamaktadır. Tefsir literatüründe ise bu olayın söz konusu âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak zikredildiği bazı görüşlere rastlanmakla birlikte, bunların genellikle zayıf görüşler olarak nakledildiği görülmektedir. Nitekim Ebüssuûd (öl. 982/1574) ve Âlûsî (öl. 1270/1854) başta olmak üzere bazı müfessirler, bu irtibatı reddetmiş ve söz konusu görüşü savunanları açıkça eleştirmiştir. Onlara göre Benî Ureyne hadisesinde suç ve ceza durumu son derece açıktır. Fail olan şahıslar alenen dinden çıkmış, vahşi bir cinayet işlemiş ve kamu güvenliğini tehdit etmişlerdir. Onlara uygulanan ceza karşısında Müslümanlar arasında herhangi bir tereddüt ya da ihtilaf da yaşanmamıştır.[74] Dolayısıyla Benî Ureyne hadisesinin en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin sebeb-i nüzûlü olarak sunulması, âyetlerin bağlamına uygun düşmemektedir. Bu nedenle klasik müfessirlerin çoğunluğu, âyetlerin bu olayla değil, Medine ya da Mekke'deki münafıkların tutumları üzerinden şekillenen içtimai ve siyasi tartışmalar bağlamında nazil olduğunu kabul etmişlerdir.

4. en-Nisâ Sûresi 88-89. Âyetlerle Bağlantılı Diğer Bazı Âyetler

Konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunmak adına en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerle bağlantılı olan en-Nisâ Sûresi 97 ile el-Enfâl Sûresi 49. âyeti vermek uygun olacaktır.

---

[71] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/394–395; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/371; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/502-503; Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/259.

[72] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/212; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 10/225; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/326.

[73] Buhârî, "Vüdû", 66; "Zekat", 67; Müslim, "Kasâme", 9-13; Tirmizi, "Taharet", 55; "Et'ime", 28; "Tıb", 6; Ahmed b. Hanbel, Müsned, 21/448.

[74] Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/212; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 5/107.

4.1. en-Nisâ Sûresi 97. Âyet

en-Nisâ Sûresi 97. âyetin Arapçası ve meâli şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَٰئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

> "*Kendilerine yazık etmekte iken hayatlarını sona erdirdikleri kimselere melekler 'Ne işte idiniz?' dediler, (onlar) 'O yerde zayıf görülenlerden idik' cevabını verdiler. Melekler ise 'Allah'ın arzı geniş değil miydi, hicret etseydiniz ya!' dediler. İşte onların barınağı cehennemdir ve orası gidilecek ne kötü bir yerdir!*"[75]

Tefsir kaynaklarında âyette yer alan (ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ) ifadesi, "hicret etmemek, kafirliğe dönmek, kesin olarak iman ettikten sonra şüphe duymak ve müşriklere yardım etmek" gibi şekillerde açıklanmıştır.[76] Bu âyetin tefsiri bağlamında İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivâyet, aynı sûrenin 88. âyetinde zikredilen kişilerin kimliğini daha açık şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre Mekke'den bazı kimseler gizlice Müslüman olmuş, ancak bu durumlarını müşriklerden gizlemişlerdi. Bedir Savaşı esnasında müşrikler bu kişileri kendi saflarına katmış ve Müslümanlara karşı savaşmaya zorlamışlardır. Neticede bu kimselerden bazıları savaşta öldürülmüş, Müslümanlar da onların durumu sebebiyle bağışlanmalarını talep etmişlerdir. Bu hadise üzerine en-Nisâ Sûresi'nin 97. âyeti nazil olmuştur.[77] Buhârî'nin İkrime tarikiyle İbn Abbâs'tan naklettiği diğer bir rivâyette âyetin Müslümanlara karşı Bedir savaşında müşriklerin ordusunda öldürülen Müslüman görünümlü kişiler hakkında nazil olduğunu bildirmektedir.[78] Mücâhid, Dahhâk, Katâde, İkrime ve İbn Zeyd gibi erken dönem müfessirler de âyetin, Mekke'de yaşadıkları hâlde İslâm'a girdiklerini ifade eden, ancak Bedir Savaşı'nda müşriklerin yanında yer alarak Müslümanlara karşı savaşan ve bu savaşta öldürülen kişiler hakkında indiğini belirtmişlerdir.[79] Mukâtil b. Süleyman ile Mâtürîdî'nin içinde bulunduğu birçok tefsir âlimine göre en-Nisâ Sûresi 97. âyette yer alan tehdid, Bedir Savaşı'na müşriklerle birlikte katılan, Müslümanların azlığını görüp el-Enfâl sûresi 49. âyette belirtildiği gibi "*Bunları dinleri aldatmış.*" diyerek alay eden münafıklara yöneliktir.[80] İbn Âşûr (öl. 1973) da en-Nisâ Sûresi 89. âyette bahsedilen münafıkların, aynı sûrenin 97. âyetinde anlatılan kişiler olduğunu belirtmiştir.[81]

Diğer yandan bazı müfessirler, en-Nisâ Sûresi 97. âyetin Mekke'de ikamet etmeye devam edip hicret etmeyen Müslümanlar hakkında nazil olduğunu ifade etmişlerdir.[82] Nitekim Suddî'den gelen bir rivâyete göre bu âyetin nüzûlünden sonra, hicret imkânı olduğu halde hicret etmeyen kimselerin Müslümanlıkları kabul edilmemiştir. Ancak yaşlılar, kadınlar ve çocuklar gibi hicret etme imkânı bulunmayan istisnai gruplar bu hükmün dışındadır.[83] İbn Atıyye, bu yaklaşımı eleştirir. Ona göre hicreti terk eden herkes tek bir hükümde değerlendirilemez. Dinden dönerek müşriklerle birlikte İslâm'a karşı savaşanlar elbette kâfir olur ve cehennemde ebedî olarak kalırlar. Ancak samimi iman sahibi olduğu hâlde hicret etmeyen Müslümanlar, büyük günah işlemiş olurlar, fakat kâfir sayılmazlar. Bunların cezaları cehennem olabilir, ancak bu azap ebedî değildir.[84] Bunun yanı sıra el-Enfâl sûresi 72. âyette hicret etmeyen müminlerden söz

[75] en-Nisâ 4/97.

[76] Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 2/272; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/177.

[77] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/381; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/55; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/640; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/176; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/61.

[78] Buhârî, "Kitâbü't-Tefsîr", 19 (No. 4596), "Kitâbü'l-Fiten", 12 (No. 7085).

[79] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/383-387; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1045-1046; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 7/55; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/176.

[80] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/401; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/428; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/641; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 2/177; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 11/12.

[81] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 5/150-151.

[82] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2136; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/641; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 11/12; Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk - Mahmûd Ahmed el-Atraş (Beyrut- Dımaşk: Dârü'r-Reşîd, 1421/2000), 1/183.

[83] Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 7/385; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/1047; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/428-429; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 11/12.

[84] İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 2/641.

edilmesi, onların imanlarının geçerli olduğunu göstermektedir.[85] Dolayısıyla en-Nisâ Sûresi 97. âyette, hicret etmeyip düşman safında fiilen İslâm'a karşı savaşan kimseler kastedilmiştir.[86] Ayrıca el-Fetih sûresi 25. âyetin şu kısmından Hudeydbiye Antlaşması'nın (6/628) yapıldığı sırada Mekke'de ikamet etmekte olan müminlerin var olduğunu öğrenmekteyiz: "*Eğer Mekke'de kendilerini henüz tanımadığınız mümin erkekler ve mümin kadınlar olmasaydı, bunları bilmeden ezmeniz ve bu yüzden üzüntü ve zarara uğramanız ihtimali bulunmasaydı (Allah ellerinizi onların üzerinden çekmezdi)*."[87] Bu da hicret etmeyen, ancak müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı savaşmayan müminlerin Mekke'de varlıklarını sürdürdüklerini göstermektedir. Dolayısıyla en-Nisâ Sûresi 97. âyetin yalnızca hicret etmeyen pasif müminleri değil, esasında fiilen müşriklerle birlikte savaşan, içten inkârı seçip Müslümanlara karşı tavır alan münafıklar hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Bu da söz konusu âyetin, 88-89. âyetlerle içerik ve bağlam açısından güçlü bir irtibat içinde olduğunu göstermektedir.

4.2. el-Enfâl Sûresi 97. Âyet

el-Enfâl sûresi 49. âyetin Arapçası ve meâli şöyledir:

إِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ غَرَّ هَٰؤُلَاءِ دِينُهُمْ وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

> "*O sırada münafıklar ve kalpleri çürük olanlar, 'Bunları dinleri aldattı' diyorlardı. Oysa her kim Allah'a güvenir ve dayanırsa bilir ki O izzet ve hikmet sahibidir*."[88]

el-Enfâl sûresi 49. âyette geçen (وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِم مَرَضٌ) ifadeleri müfessirler arasında farklı şekillerde açıklanmıştır. Nitekim Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), kalplerinde hastalık olanlar anlamındaki bu ifadeyle müşriklerin kastedildiğini belirtmiştir.[89] Mukâtil b. Süleyman âyette geçen "marad"(مَرَض) kelimesine kafirlik;[90] diğer bazıları ise şüphe anlamını vermiştir.[91] Mâtürîdî ile Zemahşerî âyette zikredilen münafıklar ile kalplerinde hastalık bulunanların aynı kişiler olabilecekleri gibi bu ifadelerle farklı grupların kastedilmiş olabileceğini de dile getirmişlerdir.[92] İbn Atıyye, "marad" kelimesinin hem kâfir hem de şüphe içinde bulunanlar için kullanıldığından hareketle bunun nifaktan daha genel bir kavram olduğunu belirtmiştir.[93] Diğer bazı müfessirler ise bu iki kelimeyle aynı kişilerin kastedildiğini beyan etmişlerdir.[94] Buna göre "ve-llezîne" (وَالَّذِينَ) ifadesindeki atıf harfi olan *vâv* tefsiriyyedir, yani münafıkları açıklamaktadır. Ayrıca mavsûl olan "ellezîne" ifadesi, "el-munâfikûne" lafzının sıfatı olabilir. Bu özellik münafıkların ayrılmaz bir parçası olduğu için anlamı pekiştirmek amacıyla *vâv* harfi sıfat ile mavsûf arasında zikredilmiştir.[95]

el-Enfâl sûresi 49. âyette zikredilen bu kimselerin kimler olduğu noktasında rivâyetler farklılık arz etmektedir. İbn Abbâs'ın âyette bahsedilen münafıkların Müslümanlar arasında bulunan bir grup şeklinde tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.[96] Hasan-ı Basrî, bu âyetin Bedir Savaşı'na katılmayanlar hakkında

---

[85] "*İman edip de hicret edenler, malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler ve onları bağırlarına basıp yardım edenler birbirlerinin yâr ve yakınlarıdır. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir*." el-Enfâl 8/72.

[86] İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 4/248.

[87] el-Fetih 48/25.

[88] el-Enfâl 8/49.

[89] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/241; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/236; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/590; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/367; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhü'l-ğayb*, 15/182.

[90] Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 2/210.

[91] Mâverdî, *en-Nüket*, 2/326.

[92] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/243; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/590.

[93] İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 4/214.

[94] Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/243; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10/44; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 4/501.

[95] Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 10/16.

[96] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/1716; Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 10/193; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/367; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 4/501.

nazil olduğunu, "*Bunları dinleri aldatmış.*" diyenlerin savaşa katılmaktan geri duran ve bu sebeple münafık olarak vasıflandırılan kimseler olduğunu belirtmiştir.[97]

el-Enfâl sûresi 48. âyette Müslümanlar ile müşriklerin birliklerinin karşı karşıya gelip birbirini görünce şeytanın geri çekilip şöyle dediği bildirilmektedir: "*Ben sizden uzağım. Ben sizin göremediğinizi görüyorum*." Müfessirler, aynı sûrenin 49. âyetinde geçen (إِذْ يَقُولُ) ifadesindeki "iz" edatının 48. âyette yer alan "zeyyene"(زَيَّنَ) veya "nekesa" (نَكَصَ) veyahut "şedîd" (شَدِيدُ) kelimelerine bağlı olduğunu belirtmişlerdir.[98] Buna göre şeytan, onlara yaptıklarını süslü gösterdiği sırada münafıklar bu sözleri söylemişlerdir.[99] Bu da âyette sözü edilenlerin Medine'deki münafıklar veya zayıf imanlı kişiler değil, Müslümanlara karşı savaşanların tarafında yer alanlar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda İbn Abbâs'tan nakledilen diğer bir rivâyete göre âyet, hicret etmeyip Mekke'de kalan ve Bedir savaşında müşrik ordusuna katılan Müslümanlar hakkında inmiştir.[100] Mücâhid, Âmir eş-Şa'bî (öl. 104/722), İbn Cureyc (öl. 150/767), Mukâtil b. Süleyman, İbn İshâk (öl. 151/768) ve Ma'mer b. Râşid de el-Enfâl sûresi 49. âyeti benzer şekilde tefsir etmişlerdir.[101] Dolayısıyla el-Enfâl sûresi 49. âyette yer alan münafıklar ile kalplerinde hastalık olanlar, en-Nisâ Sûresi 97. âyette anlatılan, yani hicret etmeyip müşriklerle birlikte Müslümanlara karşı savaşan ve savaşta öldürülen kişilerle aynı olduğu anlaşılmaktadır.[102]

5. Sonuç

en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerin tefsiri bağlamında yapılan bu çalışmada, rivâyetler üzerinden meseleye yaklaşılmış ve âlimlerin bu rivâyetleri nasıl yorumladıkları gösterilmiştir. Tefsir ve hadis literatüründe bu âyetlerin sebeb-i nüzûlüne dair farklı rivâyetler yer almaktadır. Söz konusu rivâyetler, âlimlerin bu âyetlerin muhatap kitlesini belirleme noktasında farklı sonuçlara ulaşmalarına sebep olmuştur.

Bu rivâyetlerden yola çıkıldığında, ilgili münafıkların kimliği hususunda müfessirler arasında iki ana görüş öne çıkmaktadır. Birinci görüşe göre bu münafıklar, Medine'de yaşayan ve iman iddiasında bulunmakla birlikte fiiliyatta İslâm toplumu aleyhine faaliyet yürüten kimselerdir. İkinci görüş ise Mekke'de kalıp hicret etmeyen ve özellikle Bedir Gazvesi sırasında müşrik saflarında Müslümanlara karşı savaşan kişiler oldukları yönündedir. Nitekim Zeyd b. Sâbit tarikiyle nakledilen rivâyetlere göre en-Nisâ Sûresi 88. âyeti Uhud Gazvesi'nde savaş alanına varmadan geri dönen Medineli münafıklar hakkındadır. İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Müslim ve Tirmizî gibi muteber hadis imamlarının eserlerinde de bu içerikte haberlere yer verilmiştir. Abdurrahman b. Zeyd ile Sa'd b. Mu'âz'ın oğlundan nakledilen diğer bazı rivâyetlere göre âyet, ifk hadisesiyle bağlantılıdır. İkrime'den nakledilen rivâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla bahse konu âyetler, Müslümanların veya müşriklerin mallarını kaçıran bir grup hakkındadır. Suddî ile Ebû Seleme b. Abdurrahman'dan aktarılan rivâyetlere göre ise söz konusu âyetler Medine'ye hicret eden ancak daha sonra değişik gerekçelerle oradan ayrılan münafıklar hakkındadır.

Öte yandan bazı tefsir kaynaklarında en-Nisâ Sûresi 88. âyeti Benî Ureyne kabilesinden bazı şahıslarla ilişkilendirilmiştir. Ancak bu husus Ebüssuûd ve Âlûsî gibi bazı müfessirler tarafından tenkit edilmiş, âyetin söz konusu olayla bağlantılı olmadığı ifade edilmiştir.

Buna mukabil aralarında bazı küçük farklılıklar olmakla birlikte İbn Abbâs, Mücâhid, Dahhâk, Katâde, Mukâtil b. Süleyman ve Ma'mer b. Râşid'den gelen bazı rivâyetlerde bunların Mekke'de yaşayan, zahiren Müslüman olduklarını söyleyip hicret etmeyen ve müşriklerle iş birliği içerisinde olan kişiler oldukları belirtilmiştir. Özellikle bu rivâyetler, bu âyetlerin sahih bağlamını tespit etmede temel kaynak olmuştur.

---

[97] San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/260; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 11/227; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/1716; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/241; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 7/102.

[98] Ahmed b. Yusuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fi 'ulûmi'l-Kitâb'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Ḫarrât (Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.), 5/618; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-ʿakli's-selîm*, 4/26; Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî*, 10/16.

[99] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 10/37.

[100] İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/1717; Mâverdî, *en-Nüket*, 2/235.

[101] San'ânî, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/261; Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil*, 1/401, 2/120-121; Taberî, *Câmi'ü'l-beyân*, 11/227-228; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 5/1716-1717; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 6/241; Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 3/367; İbn Atıyye, *el-Muharrarü'l-vecîz*, 4/214; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 7/103.

[102] Vâhidî, *et-Tefsîrü'l-besît*, 10/193; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-mühît*, 4/501.

Bu rivâyetler ışığında, en-Nisâ Sûresi 88-89. âyetlerde zikredilen münafıkların kimliği ve konumu oldukça netleşmektedir. Rivâyetlerde yer alan bilgiler, bu şahısların Mekke'den Medine'ye hicret etmemiş, İslâm'a bağlılıklarını yalnızca lafzen dile getirmiş, fakat müşriklerle fiilî iş birliği içerisine girmiş kimseler olduğunu göstermektedir. Diğer yandan hicret etmeyen, müşriklere destek veren veya İslâm toplumuna zarar veren kimselerin durumu, sadece münafıklık olarak değil, bazı rivâyetlerde açıkça dinden dönme ve irtikâb-ı küfür olarak nitelendirilmiştir. Nitekim en-Nisâ Sûresi 97. âyette kendilerine zulmedenler tabiri de bu çerçevede değerlendirilmiş, Bedir'de müşriklerle birlikte savaşan ama kendini Müslüman gösteren kimseleri işaret ettiği rivâyetlerle desteklenmiştir. Yine el-Enfâl 49. âyeti bağlamında aktarılan rivâyetler, münafıkların sadece Medine'de değil, savaş meydanında müşriklerle birlikte hareket eden başka çevrelerde de mevcut olduğunu göstermektedir. "*Bunları, dinleri aldatmış.*" sözünü sarf edenlerin, İslâm'a karşı derin bir güvensizlik duyan ve sayıca az olan Müslümanları küçük gören kişiler olduğu rivâyetlerde açıkça belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu âyetlerin yalnızca Medine merkezli klasik münafıklık tanımına indirgenemeyeceği; bilakis hicret etmeyen, müşriklerle fiilî dayanışma içine giren ve İslâm toplumunu içeriden zayıflatmak isteyen bir zümreyi hedef aldığı anlaşılmaktadır. Birçok müfessirin belirttiği gibi "*Allah yolunda hicret edinceye kadar.*" ifadesi, bu hususu destekler mahiyettedir. Çünkü Medine'de yaşayan müşrikler ve münafıklar için böyle bir hicret yükümlülüğü bulunmamaktadır. Ayrıca âyet her ne kadar inişi sırasında Mekke'deki anılan vasıfları taşıyan kişilere yönelik olsa da kıyamete dek bu vasıflara sahip tüm insanların bu kapsama dahil olduğunu belirtmek gerekir.

Finansman/ Grant Support

Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
The author(s) declared that this study has received no financial support.

Çıkar Çatışması/ Conflict of Interest

Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.
The authors have no conflict of interest to declare.

Yazarların Katkıları/Authors Contributions

Çalışmanın Tasarlanması: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Conceiving the Study: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Veri Toplanması: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Data Collection: Author-1 (%60), Author-2 (%40)
Veri Analizi: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makalenin Yazımı: Yazar-1 (%50), Yazar-2 (%50)
Writing Up: Author-1 (%50), Author-2 (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu: Yazar-1 (%60), Yazar-2 (%40)
Submission and Revision: Author-1 (%60), Author-2 (%40)

Kaynaklar

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-Arnâût - ʿÂdil Murşid. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

Alper, Hülya. "Münafık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/564-566. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2020.

Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah. *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.

Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyin b. Mes'ûd. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1409/1989.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Subhî b. Hasen Hallâk - Mahmûd Ahmed el-Atraş. 3 Cilt. Beyrut- Dımaşk: Dârü'r-Reşîd, 1421/2000.

Bingöl, Abdulkerim. "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi". *Anemon* 4/1 (2016), 149-168.

Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Keşîr, 1423/2002.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrü'l-hadîs tertîbü's-süveri hasebe'n-nuzûl*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1421/2000.

Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. thk. Muhammed ʿAvvâme. 26 Cilt. Cidde-Dımaşk: Şirketu Dârü'l-Kıble-Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, 1427/2006.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahrü'l-mühît*. thk. ʿÂdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Musennâ. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Muhammet Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luğa*. thk. Ahmed ʿAbdulAlim el-Berdûnî. 16 Cilt. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li'l-Te'lîf ve't-Terceme, 1384/1964.

Fahrüddîn er-Râzî, Muhammed b. Ömer. *Mefâtîhü'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1401/1981.

Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.

Ferrâ, Ebû Zekeriyya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman. *Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'ü'l-fevâ'id*. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, ts.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrü't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnis: ed-Dârü't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Ğâlib. *el-Muharrarü'l-vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'azîz*. thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî - er-Rahâle el-Fârûk. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Hayr, 2. Basım, 1428/2007.

İbn Ebî Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm müsneden 'an Resûli'l-Allâh ve's-sahâbeti ve't-tâbi'în*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.

İbn Fâris, Ebû Hasen Ahmed. *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dârü'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Muhammed. *Tabakâtü'l-mudellisîn*. thk. Âsım b. Abdullah el-Kuryûtî. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fecr li't-Turâs, 3. Basım, 1431/2010.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmil b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed - Muhammed es-Seyyid Reşâd. 15 Cilt. Kahire: el-Farûkü'l-Hadîse, 1421/2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Zâdü'l-mesîr fî ʿilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 3. Basım, 1404/1984.

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim. *Kitâbü'l-mudellisîn*. thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib - Nâfiz Huseyn Hammâd. Mansûre: Dârü'l-Vefâ, 1995.

Kur'an Yolu Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.

Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Basım, 2017.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2006.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid b. ʿAbdulmaksûd b. ʿAbdurrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Mücâhid b. Cebr. *Tefsîrü'l-İmâm Mücâhid b. Cebr*. thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nîl. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadîse, 1410/1989.

Mukatil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Abdullah Mahmûd Şahhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, 1423/2002.

Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.

Râğıb el-İsfahânî, Huseyn b. Muhammed. *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1423/2002.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Hâlid b. Ali el-Ğâmidî. 33 Cilt. Cidde: Dârü't-Tefsîr, 1436/2015.

San'ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Müslim Muhammed. 3 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410/1989.

Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-Kitâb'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, ts.

Süyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 17 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1424/2003.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Merkezü'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye Dâru Hecr, 1422/2001.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *el-Câmi'ü'l-Kebîr*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1996.

Türk, Nurdoğan. "Münafıkların Sebeb-i Nüzûle Konu Olduğu Âyetler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2025), 598-634.

Vâhidî, Ali b. Ahmed b. Muhammed. *et-Tefsîrü'l-besît*. 25 Cilt. Riyad: el-Memleketü'l-Arabiyye es-Su'ûdiyye Vizâretü't-Ta'lîmi'l-Âlî Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, 1430/2009.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim. *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbuh*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. thk. ʿÂdil Ahmed Abdulmevcûd. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1418/1998.